

העתונות העברית בווינה במחצית השנייה של המאה ה-19

מנוחה גלבוע

השליטים, שהיו שמרנים בדעותיהם. סיטואציה מורכבת ומסובכת זו היוותה קושי לביטויי הספרות, אם כי בספרות הביטויים סמויים, בעוד שבפובליציסטיקה הם גלויים יותר. הדבר בא לידי ביטוי בכתבי העת שיצאו במאה ה-19, הן במחצית הראשונה והן במחצית השנייה, בעיקר בווינה, אך גם בערים נוספות בגליציה, שהיתה תחת שלטונה של אוסטריה-הונגריה.³

דוגמה מעניינת לעניין הנאמנות הכפולה לרעיונות ליברליים ולקיסר היא האהדה שרחשו היהודים לפרנץ יוסף (1830-1916), קיסר אוסטריה, שמיד עם עלותו לשלטון (דצמבר 1848) העניק חוקה של שוויון זכויות לאזרחי המדינה, לרבות היהודים.

בכתבי עת אחדים כמו "כוכבי יצחק" (1845-1869-1873) פורסמה בהערצה שירה להצלתו של פרנץ יוסף אחר ההתנקשות בחייו.⁴ ההישענות של המשכילים על השלטון היתה מוצדקת כשמדובר היה באבסולוטיזם נאור, אך המשכילים האמינו כאבסולוטיזם וראוהו נאור גם כשלא היה כזה.

ההישענות הכפולה על האבסולוטיזם ועל רעיונות ליברליים ואפילו רדיקליים הצליחה במדינות כמו גרמניה ואוסטריה, אך ברוסיה למשל, התנפצה כפילות ניגודית זו (שם האבסולוטיזם בוודאי לא היה נאור ורדף עד חורמה את בעלי הדעות הרדיקליות), ודוגמה לכך — הושבתו של המשורר המשכיל יהודה לייב גורדון בבית הסוהר (23 במרס 1879).⁵ ואכן, העתונות העברית ברוסיה לא יצאה מעולם נגד הצאר, אך עם זאת לחמה לתיקונים בדת ולרעיונות ליברליים.

בעניין זה טמון אחד ההבדלים המרכזיים בין העתונות העברית שיצאה בווינה לבין זו שיצאה באודיסה ובפטרסבורג. העתונות הווינאית היתה חופשית יותר לעסוק בגלוי ברעיונות ליברליים, לרבות בתחום הדת ושוויון הזכויות, דבר שהיה כמעט בלתי אפשרי ברוסיה. יתרה מזאת, הצנזורה הקשה על העתונות העברית ברוסיה, לעומת פתיחות מסוימת של שלטונות אוסטריה (וכן פרוסיה) הביאו לכך, שהעתונות העברית שיצאה בווינה היתה חופשית לאין ערוך מכל עתון שיצא ברוסיה. מכיוון שהצנזורה ברוסיה חלה גם על העתונות הרוסית, הרי שהעתונות, הן הרוסית והן העברית שם, לא שיקפה באופן מלא את ההתרחשויות המדיניות והחברתיות שחלו באירופה. לעומת זאת, העתונות בווינה, גם הגרמנית וגם זו העברית, נותנת תמונה של ההתרחשויות המדיניות, הרוחניות, החברתיות, הטכנולוגיות וכמובן ההתפתחויות הכלכליות בעקבות המהפכה התעשייתית מצד אחד, והופעתו של קרל מרקס וספריו מצד שני.

"הציר" ו"ממזרח וממערב"

העתונות העבריים החשובים ביותר שיצאו בווינה⁶ במחצית השנייה של המאה ה-19 היו: "השחר" (1848-1864), "המבטי" ו"המבטי לישראל" (1878), של פרץ סמולנסקי; "בכורים" (1864-1865) — נפתלי קלר; "ממזרח וממערב" (1894-1899) — ראובן בריינין; "האמת" (1877) — אהרן שמואל ליברמן; "בית המדרש" (1865), "בית תלמוד" (1886-1888) — אייזיק הירש וייס; "בית ישראל" (1888-1889) — יעקב קופילוביץ; "הציר" (1861-1862) — יצחק ווינערט.⁷

משנת 1815 שלטו השמרנים בהנהגת מטרניך האוסטרי בארצות רבות באירופה. מגמת השמרנים, ובעיקר של מטרניך, היתה לעקור את רעיונות המהפכה הצרפתית, שהיו למעשה תפיסתם המדינית והחברתית של הליברלים. עם זאת, תנועות ליברליות שקמו באירופה אחרי המהפכה הצרפתית, היו להן מהלכים כל המאה ה-19 ולעתים נחלו נצחונות למרות שלטון ב-1848.

מושג החופש של הליברליזם נתפרש כך, שכל אדם זכאי לחופש. הכוונה העיקרית היתה ביטול העבדות ומעמד האיכרים הצמיתים וכן שהאדם זכאי לחנפש מלא להביע את אשר בליבו כדיבור, בכתב בשפתו שלו, לעבוד את אלוהיו בהתאם לצו מצפוננו וכן להבטיח את שוויון בני האדם בפני החוק. הרעיונות בדבר חופש ההבעה, השפה הלאומית ועבודת אלוהים על פי צו המצפון ושוויון האדם בפני החוק היו חשובים ביותר ליהודי אירופה. היהודים הזדהו עם הליברליזם כנגד תפיסת "התיאולוגיה הפוליטית"¹ של השמרנים. לרעיונות אלה היה ביטוי בכתבי העת העבריים, אם בהיבטים הספרותיים² אם בהיבטים הפובליציסטיים וההגותיים.

מצבם של היהודים בכלל, ושל סופרי תנועת ההשכלה בפרט, היה מורכב ובעייתי במסגרת רעיונות אלה, משום שמצד אחד יהודי אירופה דגלו ברעיונות המהפכה הצרפתית וסברו שהם, היהודים, ראויים לחופש מלא לרבות חופש הדת, הלאום והשפה ושוויון זכויות בפני החוק, ומצד שני ניסו, גם האורתודוקסים וגם המשכילים, למצוא חסות אצל

אל האשי אלופי ישראל מנהיגי העדה רבניה מוריה והכמה ישמכם האל

ברובים אתם לה

הנה עיניכם הדואות, איכה יומין עמי האין לעדת הקותיכם ולישע לשונם כי תתהלך קוממיות רבבות ויהיו נפשם לחיפיות וגם למות ואנתנו אשר רבאנו אלפי שנים וכלי עש האגלגלו על האשנו בעד עמנו ובעד אלהינו בעד אש"דת לנו ובעד לשוננו הקדושה והתשנה בעדנו גורו לבדתי בנלה איש און יעשו על דבות כל קולאות הצלכות ועל דבתי ההמצאות התדושות ומעשיותן בתכל ארצה ולי אני עבדכם המטה המסלכה המטה חסד והישגי ההציא לאור מכתב עמי אשר בה אגידה און אתי ועמי על כל אלה

ולמען קשר מעדנת הטוב והרופו גם יחד, למצא חן בעיני בני עמי הזקרים לי מכל, אודיע במכתבי העתי

יהי פיו ר"ה

את"כל יקרי ממלאכת המטות הנפלאות, כמעשה הדלג"רב, פעל מאורי הנאון שבילי הפרולוכו בלשון עבדית צורה ומדרגה, לתועלת כל שוחרי תורה, אשר יקרי עתם בעיניהם מדרוש אותם מעל ספרים החבים ועבים, למען דעת כל ישראל את קולאות ימינו אלה, יחוק המוציא לאור בששר הלשון העברי את מאירעות שלש עשרה שנה האחרונים בקיצור: גמ"ן ובקור מלים -

ארבעה עלים יבאו מדי שבוע בשבוע, שנים מהם יצאו לאור ביום ג' והשנים ביום ו' אי"ה - היונו מכל שני עלים יודיע האחד את ההדושות אשר צפחו עד בואו, ומשנה יודיע דבתי הכמה ומליצה, לשעשוע כל"ל בל הדור.

ובדיות פעלתי בננה אך למכות ישירן אקרה כי יתנו כל אנשי אמתנו הדימה, וכראשם מחוקקיה רבניה דיניה ושומטיה, האשוח וכוונת ישמכם האל וכל אשר אהבת עמו ושוכתי נעה בלבו, ויתמכו ידיו למען אקים את מושבתי המכות וירצויה הוות, ידברו על"ל לבב יהודי העדה אשר יקברו את מכתבי העתי הזה בספר פנים יפות, כי אך טבתם אנכי דרוש

ולדחל מעשי בדבר טוב יהני לעשר את כסף מדום העליו אשר אוצואת לאור בשנה הראשונה לעני כל עיר ועיר אשר תקבנה ברצון וברוח דיכה, ונספ על זה אתן לאיש ואיש אשר יאסף חומים אדוניה את העדה העשירית לכמה חגם און כסף - אשר על כן אהלו פני כל רב נכבד וכל מנהיג רם בעדתו להודיעני היש מהר בחסדו איש ישר יראו בעדה, והוא גם איש מחסיד, אשר אוכל לישום עליו את טבת האסיפה, ואו אשלה לו תעודתי ואשרו על דברי הקב"ן וחלוקת העלים בעתם, ולו משמט המבורה לקחת את מעשר כסף הפדיום

(למען יקל על כל איש להשונו יהי הסח"ר :

בכס קומות אקדוים		כל כוב	
8	40	כל השנה	7
4	80	חצי שנה	3
2	160	רבע	1
	70	חדש	60

מכתבים אשר לא ינתן להם תוספה (חונסלחניקיסס נדיסס) שובו אל שולחיהם דיקס

לבוב ערב תג המכות תרל"ב לסיק

אחיכם ומשתתהו לכם בהדרת כבוד

יצחק וויינערס

מיעד צאת עלה הראשונה לאור עולם הוא, ו. נאוועמבר למספרם שהוא כ"ח חשוון שנה ו' אי"ה

בדינמלות יפילו תענר לוב

שאינם מחדשים במידה מספקת. גם השירה היא כבר בתחום השירה המודרנית של אז ובכרכים א-ב נתפרסמו שירים של ח"נ ביאליק.

"השחר" - כתב עת בעל אופי לאומי

עתה נגיע לשלושה כתבי עת שהם החשובים ביותר והמשקפים יותר מכל האחרים את הקורה באירופה בכלל ובווינה ועתונותה בפרט. המדובר ב"השחר" וב"המביט" בעריכת פרץ סמולנסקין וב"האמת" בעריכת אהרן שמואל ליברמן.

פרץ סמולנסקין

אהרן ליברמן

מכל כתבי העת שיצאו בווינה, משך צאתו לאור של "השחר" היה הארוך ביותר. הוא הופיע כ-16 שנה. בעיקרו זה היה ירחון תרבותי. כאשר בוחנים את "פתח דבר" של סמולנסקין ל"השחר" וכן את המאמרים שהתפרסמו בו, ואת הספרות היפה שנכללה בירחון, נוכל לעמוד בבירור על השפעות הליברליזם שהיה נפוץ במערכה של אירופה וכמובן לא ברוסיה.

כתב עת מסוגו של "השחר" אי אפשר היה להוציא ברוסיה, בעיקר משום הצנזורה הקשה שהיתה נהוגה שם, ומשום חסימת הדיעות הליברליות, אם כי גם ברוסיה היו קבוצות ואישים בעלי תפיסות רדיקליות כמו צ'רניצ'בסקי, דוברוליובוב ופיסארב, שהשפיעו על המשכילים היהודים שם.

כתב עת הלוחם בקיצוניות לתפיסות לאומיות, נגד החסידות ובשפה העברית — יכול היה לצאת לאור רק בווינה. ואכן סמולנסקין הדגיש את ההשפעות הליברליות: "כל העמים, אשר בצפייתם יצפו לפדות נפשם מידי זרים,¹⁰ ו"כל העמים האוחזים בשפתם בכל מאמצי-כח" — משפטים המוכיחים ששאלת הלאום, לרבות השפה, היו אז חלק של המחשבה הליברלית באירופה ושל יהודים רבים, בעיקר המשכילים שבהם, ובה במידה גם של יהודים אורתודוקסים לא קיצונים.

"השחר" גודש בדברי סמולנסקין על חשיבות השפה העברית, בין באופן ישיר ובין באופן עקיף כמו במאמריו-יוכחיו עם גייגר והרפורמים. למשל:

נפתח ב"הציר".

עתון זה הופיע פעמיים בשבוע בווינה. גיליונו הראשון ראה אור ביום כ"ה בחשוון תרכ"ב, 1 בנובמבר 1861. זה היה כתב עת שחלקו כללי וחלקו האחר ספרותי, שנקרא "אמרי נעם". העורך יצחק ווינערט היה אדם דתי והדבר משתמע מן הדברים המופיעים בגיליון הראשון: "הציר ישים האמונה לו לקו וצדקה למשקולת אל ראשי אלופי ישראל מנהיגי העדה רבניה מוריה ותכמיה ישמרם האל". בהמשך פירט ווינערט את אופיו של כתב העת: "ולמען קשר מעדנות הטוב והיופי גם יחד". ועוד נאמר: "את כל-ידיקך במלאכת המכונות הנפלאות בלשון העברית צחה ובהירה לתועלת כל שוחרי תושיה... למען דעת כל ישראל את קורות ימינו אלה, שלוש עשרה שנה האחרונים", כלומר, ההתרחשויות המדיניות והחברתיות באירופה בשנים 1848-1861.

הבחירה בשנה ההתחלה של מהפכת 1848 מוכיחה הבנה בהיסטוריה האירופית.

מאמר זה על קורות אירופה ראה אור בהמשכים רבים. מאמר חשוב נוסף בתחום המדיני, גם הוא בהמשכים מרובים, נקרא "החליפות מעת מלחמת איטליה עד היום (1848-1861)".

עוד הופיעו ב"הציר" ידיעות והסברים טכנולוגיים כמו "מעשה הדלג-רב" (הטלגרף), "על כוח הקיטור", "שבילי הברזל" (מסילת הברזל), "אניות הקיטור", "כדור המעופף (לופטבאלאן)", "פעמון צלילה לאיסוף פנינים", "הנעת אניות באמצעות אויר", על הנפטלין, על "ציווי-אור (פאטא גראפיע)" ועוד. כל המאמרים בתחום הטכני לוו בציורים מדגימים.⁸

מדור נוסף ב"הציר" היה "מפעלות הטבע" ובו מאמרים בתחום הצומח, הזואולוגיה, הגיאולוגיה, רעידות אדמה ועוד.

לגבי החלק הספרותי נציין את הנובלות בהמשכים "חמלניצקי" ו"ר אליער בן הורקנוס", ומאמר גדול על "כלילה ודימנה".

מאמר נוסף הראוי לאיזכור נדפס לקראת סוף השנה (1861), והוא מאמר סיכום מדיני-כללי על מצב היהודים בארצות השונות.

הנה כי כן, לפנינו כתב עת מודרני לכל דבר, אופייני למערב אירופה — ולוינה.

"ממזרח וממערב"

"ממזרח וממערב" הופיע בווינה בתקופה מאוחרת יותר. מדובר בשנים תרנ"ד-תרנ"ט (1894-1899).⁹ זה היה ירחון ספרותי שאפשר להבחין כבר בסגנונו המודרני. בריינין סבר שירחון "ימלא את חורבנה של ספרותנו, יקים אותה למדרגה שהספרות החיות עומדות עליה". אין ספק שהוא ראה לנגד עיניו את הספרות האירופית. הוא הדגיש שרצונו להידמות לסופרי העמים, כדי שהספרות העברית תגיע לדרגת "הספרות של העמים המתקנים" ואכן ניכרת השפעת הזרם הנטורליסטי שהיה נפוץ בעיקר בפאריז ובווינה — המודרנה הספרותית של אז.

בירחון נדפסו מאמרים בכל מקצועות המדע, הפילוסופיה, הספרות, ואפילו מאמר הנוגע לתפיסתו של קרל מרקס — "הגורם הכלכלי והשפעתו בתולדות עמנו".

בריינין היה קיצוני בתחום המאמרים שהוקדשו לחוכמת ישראל וחשב

הדברים מכוונים כמובן נגד הרפורמים, שתרגמו את סידור התפילה לגרמנית והשמיטו את השם "ציון" מתוך התפילות. נגדתי רק נגיעה קלה ב"השחר" כדי להדגיש את השפעת הרוח האירופית החדשה, בעיקר בדבר עקרונות הלאום והשפה (גם הדת). הדבר הודגש, כדי לנסות ולהוכיח שכתב עת כזה לא יכול היה לצאת לאור ברוסיה, ששם היה אז מרכז ההשכלה. אולי היה יכול לצאת לאור בלונדון.¹²

"המביט" – שבועון כללי

כתב העת האחר שהוציא סמולנסקין היה "המביט" ו"המביט לישראל" (1878), שהופיעו זמן מה לסירוגין. "המביט" נקרא כך כדי להידמות לעתון האוסטרי "Oestereichisher Beobachter" (המשקיף האוסטרי) ולעתון האנגלי Spectator. בעתון "המביט" ו"המביט לישראל" היו שלושה מדורים קבועים. בפתח העתון הופיע המדור "קורות העתים", מעין מדור אקטואלי שעניינו הבעיות המדיניות של הזמן. "המדור התחתון" היה בעיקרו מדור פיליטונים וסיפורים, רובם של סמולנסקין ("עלי חמד"). המדור הנוסף היה "תבל ויצוריה". שלושה מדורים אלה מעמידים לפנינו עתון כללי-אירופי לגמרי, כמעט כמו "הציר" שהוזכר. סמולנסקין אף הצהיר על כך במבוא:

בקשתי ליחס מכת"ע [מכתב עת, עתון בלשון הימים ההם] כישראל אשר יהיה כמכת"הע לכל העמים.

ואכן, במדור "קורות העתים" נכללו סקירות מדיניות אקטואליות על המתרחש באירופה, כמו שאלת הדרדנלים והבוספורוס, מלחמת רוסיה-תורכיה, מאמרים על לורד ביקונספילד (די-ישראלי), יחסי אוסטריה-בריטניה, מחלת גריבלדי ועוד. את המדור "קורות העתים" כתב סמולנסקין בעצמו. הוא גם העיד על עצמו שהוא קורא את העתונות הכללית, זו היוצאת בווינה ושואב ממנה את הידיעות. יתר על כן, הוא ציין כי הוא קורא גם את עתונות העולם, זו המגיעה מלונדון, פאריז, פטרסבורג וקונסטנטינופול. כמובן שמדור מעין זה לא יכול היה לראות אור ברוסיה.

במדור "תבל ויצוריה" הידבה להשתתף ברדורא (אהרן ליברמן) שהיה בקיא במדעים, ואפילו נחום סוקולוב (פעם אחת, ב-22 בספטמבר 1878). במדור התפרסמו מאמרים בתחום המדעים, הטכניקה וההמצאות של התקופה (כמו ב"הציר"): על החום, הרוחות, אגמי מים, זכוב הבית, הפיל וחיות אחרות; על השמש "העלעקטרי", הטלפון (בל המציא את הטלפון זמן לא רב לפני כן – ב-1876), מסילת הברזל והקטר המונע בקיטור, וכן מאמר על קופי-אדם, בוודאי בהשפעת דרווין. במדור הסיפורים והפיליטונים התפרסמו סיפורים קצרים שבהם חרג סמולנסקין מדרך כתיבתו הרגילה. הוא לא פנה לקורא והמספר הסתפק בסיפור העלילה כמעט ללא קטעי הגות. הסיפורים הושפעו בוודאי מן הפיליטון הווינאי. מקצתם היו בנושאים יהודיים כמו "לילת הרוח", אבל סיפורים אחרים הם בנושאים כלליים כמו "משפטי בני אדם" על נפילת הבורסה בווינה.

הנה כי כן, "המביט" ו"המביט לישראל" שיצא במשך פחות משנה,

ה ש ח ר

יאר נתיב על דרכי בני ישראל בעתות העבר וההווה

או: צבע נשמה איך נאדחתה מהתה מצטת (שעה נח'ה)

גבו יכא

- א) מאמר-הכמה, דברי הימים, תולדות אנשי השם, תולדות השיר והמליצה בשפת עבר
- ב) ספורים, שירים ומסעות, בקורת הספרים הכתובים בשפת עבר
- ג) מאורים בכתבי הקדש, בתלמוד מרושים ואגדות
- ד) הדיעות הנעשות בקרב בני ישראל, ידיעת ספרים
- ה) מכתבי אנשי השם
- ו) ספרים עתיקים הנמצאים בכתבי יד

יצא לאור

על ידי

פריץ בן משה סמאלנסקין

שנה שנייה

ויען, תרל"א

בדפוס של יאזעף האלצנווארטה

"השחר" – גיליון מתרל"א (1871)

הן כל העמים יחפרו נפשם למות בעד שפתם כי בה כל כבודם, ובני ישראל אשר להם שפה אשר תעטרם כבוד זה אלפי שנים, שפה אשר היא מאז אבן הפנה למוסדות הדת ולרוח הלאום כלו (תגרום לנו) לעם אחד, ובלעדיה יפרדו בני יעקב בארצות פזווריהם משפחה ממשפחה ("השחר", ב, תוברת ז', עמ' 4-5).

ובהמשך הדברים:

שאלו-נא וראו בכל העמים אשר נפלו בידי זר, מה השם אשר יקראו לאיש, אשר יפצה פיו קבל עם להגיד, כי לא יאמין עוד, כי עוד תהיה אחרית ותקנה לעמו, ואשר ישפוך בוז וקלון על שפת עמו ויבקש להשמידה... הלא בוגד יקרא לו.¹¹

(Hamabit Israel.)

המבית

לישראל

מ.א.מ.

פרץ בן משה סמאלענסקי

ביתר הארצות שלח עשר
 פראנק. זאמענדיק ארבע
 דאלער. (שבעה-עלף)
 סחור עלה ארץ אל קרי.
 סחור המועות בעד כל
 שנה עשרה קרי.

סחור בעמדין. אינגארן
 ארבע פלארין. לטנה. סחור
 עם המכוס ששה פלאר.
 לטנה. ברויטא ששה
 הויכ. לטנה. ברויטעין
 הונדראט שבעה פלארין
 לטנה. ברויטא אשכנז
 שנים עשר מארק.

I. Jahrgang.

WIEN, 5. Juni 1878.

Nr. 1.

לוח המאמרים:

קורות העתים; השמועות האחרונות מאת המלך, עליו חסד מאת ש"ל פלטיאל, הרשות מאת ענה, ל"ט, באויגנדיק ויסטער ווירקל, היהודים בנגב ערב
 מאת ל"ט, היהודים בעלזא מאת אי"ש, דעה נחמה מאת א. כהן קאפלאן.

קורות העתים.

עוד המעט נותרו השמים מערפלי האל אשר כסום זימים
 אחרים; עוד המעט תראה השמחה על מני אלה המבקשים את
 השלום, המה הרבים ביושבי אירופא, ובשורה על כשורה תבא
 כי נכונה האספה לתאסף ותמהר לבא, אולם עד כמה ידמו
 המבשרים הן לטובה והן לרעה נראה כעת בבשורות הטובות
 כאשר ראינו בשמועות שהלכו בבשורות הרעות, כי אז הדיעו
 תרועת מלחמה בעוד אשר שלום היה מסבוכ וכן יתהוה-לעת
 להשמיע בשורות שלום כמו כבר יצא למעולת ימים וכל חיל
 הצבא העומדים חלוצים במערכה כבר שמו אל ניהם, שלשום
 כאשר נשמע דבר שוואלף כי שב ללונדאן ושלום בפני והנה
 עד מהרה באו בשורות מכל קצוי ארץ כי כבר שלחה ממלכת
 אשכנז את הקריאה אל האספה וכבר הנבל היום, וכבר אין עוד
 שכן ופני רע, וגם כשבת האספים יחד לא יהיה להם כמם
 לשאת ולתת, כי כבר הודברו והתנו בין שני העדרים כל אופני
 השלום החדש אשר יבנה ויבנון על אישיות שתי האמנות אשר
 נעשו בסצוריו וס"ט ששעמאנץ ואין להם אלא לאמר אמן ולשוב
 הכיתה, אולם כאמת לא כן הוא הדבר, כי אם אמנם ברור הוא
 אשר השלום הולך וקרוב אלינו בעדני ענק, כי כבר הוסרו
 מכשולים רבים מדרך, ואחרי אשר ממלכת בריטאניא תשא ותתן
 את ממלכת רוסיא בדבר השלום, הנה נוכל לחשוב כי כמעט
 יצא לאור, ובכל זאת עוד לא יצא, כי עוד לא נסמרו כל דברי
 המשא ומתן, כי על כן נקרא במכת"ה טימס הודעה מס"ט
 פעמערסבורג, כי אף אם גם שם יחזו כי השלום ממחר לבא
 בכל זאת עוד לא בעוד לפהר מכל מקרה שלא יבא וישים
 מכשול בדרך, וכן ידברו רבים ממכת"ה הרוסיים, אך לעמת זה
 יודיעו מברלין כי היום או מחר (ש יוני) תשלח הממלכה את
 הקריאה להאספה אל כל הממלכות, וכבר החלו להכין הכל
 בארמון ביסטארק אל האספה, ובכל זאת עוד לא נוכל לומר
 אמר כי ביום 11 יוני תאסף האספה, והשמועה הזאת כי זה
 היום נבחר למקרא האספה עשתה לה כניסים, כפי דברי אנדראס-
 אשר ענה בסדר הנבחרים בפעמט, יען כי ממשלת אשכנז שאלה
 אותה לפני יחסין כי תקרא האספה תוא ענה: מן יום י"א לילה
 ינו והלאה עתומי כיוי תהיינו והנני נכון לבא — ואלה אשר
 שמעו מאחורי הפרגוד דמו כי אמנם כבר נחרו ביום הזה אבל
 אחרי כל אלה אמר גם אנדראס כי האספה תקרא עד מהרה
 ובאויסטריו נעשו הדיעות בימים האלה כי נתפסו בדבר
 המשרה לשענתה בין אויסטריו והונגאריא, ואחרי כל המלחמות
 הרבות בבית המוקדים הצליח הפץ יעצי הממלכה החדש את
 המשרה ואלה קראו לה משרה מפני הדחק או משרה מפני

האונס ואלה משרה מאהבת הארץ והממלכה, אך שמא לא נרים
 בדבר הזה המשרה יצאה לאור ובני אונגארן ידמו שנית ראשם
 עדי יבא שנית הקץ להמשרה הזאת, וגם זה דבר הדיש הוא כי
 ממשלת אויסטריו התעוררה לעשות דבר מה כי הושיבה חילה
 בתוך המבצר ארץ קאלעה, אשר לפי האמנה מס"ט ששעמאנץ
 היה לה לתוגרמא להרוס את המבצר הזה ולתתו בידי המערבים,
 ואויסטריו קדמה וזכתה בו, אסרק לשעתו או לעמיתו עוד לא
 נדע, אך זאת נראה לעין כל כי ממשלת אויסטריו מעלה דבר
 מה, ולא רק הדבר החדש הזה נעשה כי אם עוד גדול ממנו והוא
 כי אנדראס פתח פיו ויענה לשואלי בשני בתי הנבחרים,
 בתחלה בפעמט ואחרי כן בויען, וכידוע יחלו אל המענה הזה
 כאל מלקוש, השואלים שאלתו אם יש את נפשו להראות את
 כתב האמנה אשר נכתב בס"ט ששעמאנץ להנבחרים ולהשמיע
 איהו סעיפים בהאמנה הזאת יהיו למורת רוח לממשלת אויסטריו
 ומה תעשה בדבר הזה? ועל זאת ענה אנדראס: על השאלה
 הראשונה תמצאו מענה בקרוב, כי כבר נתן צו לתת להנבחרים
 את פתשן כתב האמנה ככתבו, דבר לא ירע ועל השנייה היינו
 איהו סעיפים המה למורת רוח להממשלה ומה תאמר לעשות?
 על זאת אענכם כי גם היום עוד לא אוכל לתת מענה
 ברור, ואין שום ממלכה אשר עשתה כזאת או אשר תוכל
 לעשות כזאת מבלי אשר תשים מכשולים כדבר הזה לרגלה,
 כי או תאלץ להקים דבריה בעד כל כפר או תסכל מראש מועצות
 האספה, כי לא יוכלו לשאת ולתת עוד בדבר אחרי כי ממלכה
 אחת השמיעה כי זה הוא הסעה, אולם אחרי כי תשובות יתר
 הממלכות על האמנה מס"ט ששעמאנץ כבר נדעות ותשובות
 ממשלתנו לא נודעו עוד על מני חוץ לכן אחשוב לחובת להאיר
 תובי על הדרך הזה, היסוד הראשי לכל מעבירי בהליכת עולם
 הוא לעשות כל אשר בודיעו למען יהי השלום אשר יצא לאור
 לא רק שלום בשעתו כי אם שלום אמת ונכון נקים, לבל תעוררו
 לרגלו סכסוכים חדשים, ולבל תעלה עוד שאלת הקדם על שפת
 לשון יודעי העתים, ונגד היסוד הזה תהיה האמנה מס"ט ששע
 מאנץ בהרחיבה נבולות בולגאריען מאד מאד, ולא נגד החמש
 אשר נתן להנוצרים היושבים בה נקום, כי אם להפך, ראוי וישר
 הדבר לתת חמש להם, ולא אחת בכל הממלכות השבה לה
 לחובה או לצדקה לעמוד ליטין תוגרמא למען תוער כמצב אשר
 בו היתה עד כה, אך לעמת זאת הנה למענו ולמען אירופא
 כלה נחשוב ואת לחובה לנו לפקוד עינינו על השלום הנעשה,
 כי יהיה לאורך ימים, וכי כל אשר נותר בידי תוגרמא יהיה בידה
 לצמיתות ואך לה יהיה השלטון בארצותיה ולא תעבר זר בתוכן,
 ועל כן לא נוכל לראות בהרחיבה בולגאריען נבולותיה עוד לבל

היה שבועון ככל השבועונים העולמיים. נדמה, שלנגד עיני סמולנסקין עמד העתון החשוב בווינה "נויה פרייאה פרסה", שלימים השתתף בו תיאודור הרצל הן ככתב והן בפיליטונים ובסיפורים.

ליברמן ו"האמת"

"האמת" של ליברמן הוא ללא ספק יוצא דופן בין כתיבי העת העבריים, שיצאו בווינה. ערך אותו, לפי הרשום, ארתור פרימן (מן המלה free - חופשי). כזכור, חתימתו של ליברמן ב"המביט" היתה בשם אחר, אך בעל אותה משמעות - "ברדרורא" - מן המלה דרוור-חופש. פרימן-ליברמן החל להוציא את "האמת" בווינה, וברור לגמרי שכתב עת סוציאליסטי-מרדני יכול היה לצאת לאור רק בווינה או בלונדון.

ליברמן ספג את דעותיהם של הסוציאליסטים האוטופיסטים סן-סימון ופורייה, שקדמו לו, והיתה להם השפעה גם על הרדיקלים הרוסים, בעיקר צ'רניצ'בסקי, שהשפיע על ליברמן מצעירותו. הוא הושפע גם מפרידננד לסל ומקרל מרקס.¹³

בפרוספקט של "האמת" מדגיש ליברמן את התקדמות העולם. הוא משתמש בסיסמאות כמו "לחם ועבודה!" ובעיון ב"שאלת הכף והמזלג" שבעיניו "עלתה על כל שאלות הזמן יחד" - כמובן בהשפעת קרל מרקס. שאלות כמו אמונה ולאום היו בעיניו הבלים. יתרה מזאת, "רק אהבת האדם בכלל ואהבתנו לבני עמו רק באשר אדם המה." ליברמן הואשם על ידי חבריו הקיצוניים שהוציא את "האמת" בעברית ונאלץ להתנצל על כך. ואכן יש משום סתירה מסוימת בין שוויון בין כל בני האדם לבין אהבת העברית כשפה לאומית.

מאמר אחר (בחוברת השנייה) בשם "מלחמת היקום בעד קיומו ביחס אל חיי החברה" הוא למעשה הרצאה על תורת דרווין ועל הזיקה בין "מלחמת הקיום" ו"הישארותם בחיים של המסוגלים ביותר". גם ליברמן רואה את "השאלה האקונומית" כיסוד לכל השאלות, לרבות "קולטורה" ובוזה הוא, כמובן, קרוב לדעותיו של מרקס. "האמת" היה, אם כן, כתב עת "מרקסיסטי" לכל דבר וזאת בהשפעת הדיעות שהיו נפוצות באירופה וגם בווינה. כתב עת מסוג זה לא היה יכול לצאת לאור בשום פנים ברוסיה.

לסיכום, העתונות העברית בווינה היתה מיוחדת ושונה מהעתונות העברית ברוסיה. חשיבותה בראייה המדינית, החברתית והתרבותית הרחבה, האופיינית לאירופה המערבית וכמובן לווינה.

הדברים נאמרו בכנס בין לאומי שנערך בירנטון אוקספורד ב-23-25 ביוני 1991. הכנס היה מוקדש לפרץ סמולנסקין ולהיסטוריה היהודית במחצית השנייה של המאה ה-19.

1. בעניין "התיאולוגיה הפוליטית" ראה ספרו של אוריאל טל, תיאולוגיה פוליטית והידין השלישי, תל אביב 1989, עמ' 17-71.
2. אברהם שאנן, הספרות העברית החדשה לזרמיה, א, תל אביב 1982, עמ' 32-36; 44-40; 45-44; 81-101. שאנן מדגיש ומוכיח את השפעות המחשבות הליברליות-צרפתיות הן האידאולוגיות והן הספרותיות.
3. בכתיבי העת העבריים השתתפו משוררים, סופרים, פובליציסטים והיסטוריוסופים (כמו ר' נחמן קרוכמל ושמואל דוד לוצטו) הן מגליציה אך גם מצפון איטליה, שהיתה עד 1866 תחת שלטון אוסטריה.

4. ראה על כך מאמרה של נורית גוברין, "מדמות לתמונה - הקיסר פרנץ יוסף הראשון בספרות העברית", מהות, ז, עמ' 55-90.
  5. פרטים על כך, ראה יוסף קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ד, ירושלים 1953, עמ' 364-376. כדאי לציין שגורדון מעולם לא יצא כנגד השלטון ברוסיה. יש אומרים שמאסרו היה בטעות ואחרים סבורים שלא היתה כל טעות אלא הלשנת הדתיים.
  6. מגמת כתיבי העת בווינה במחצית השנייה של המאה ה-19 היתה להגיע לרוסיה, שכן בה היה אז מרכז ההשכלה העברית. העתונים נשלחו לשם תוך קשיים מרובים.
  7. לא אכנס לפירוט כל עתון ועתון ובודאי לא של העתונים שמגמתם היתה חקר חוכמת ישראל. לא נדון כאן ב"בכורים" שהיה שנתון חשוב וערוך למפות, ולא ב"בית תלמוד" ו"בית המדרש" שהיו כתבי עת חשובים בתחום חוכמת ישראל ו"בית ישראל".
  8. בכל המאה ה-19 יצא רק עוד כתב עת אחד שהיה בו דגש על טכנולוגיה והמצאות-מדע וגם אותו ערך עורך דתי, חיים זליג סלוניימסקי, אלא שחסר החלק ההיסטורי המצוי ב"הציר". זה היה "הצפירה", בתקופה שהופיע בברלין.
  9. איני סוקרת את כתיבי העת לפי סדר צאתם לאור. הקדמתי שני כתבי עת שבהם אני עוסקת בקצרה ובהמשך יבואו אלה שעליהם אאריך בדברים.
  10. יוון מרדה בתורכיה כבר בשנת 1821. המרידות הליברליות שנכשלו ב-1848 היו מלוות במרידות לאומיות. ב-1860 כבש גריבלדי את סיציליה. בשנים 1848-1871 התרחשה פעילות לאיחוד איטליה כשבראשה גריבלדי וקאבור. ב-7-1866 נאלצה אוסטריה לוותר כליל על צפון איטליה והוזמן קרוב למדי להוצאת "השחר". גם ארצות הבלקן מלאו בתנועות שחרור.
  11. ב-1859 הוציא יוסף סלונדור את ספרו "פארוז, רומא, ירושלים" וב-1862 פרסם משה הס את ספרו "רומי וירושלים", המעידים על תפיסות לאומיות עוד לפני הופעת "השחר".
  12. ראה יוסף קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ה, ירושלים 1955, עמ' 54-74.
  13. לא אזכיר כאן ניסיונות, שלא האריכו ימים, להוצאת כתיבי עת עבריים בלונדון. אך אי אפשר שלא לציין את ההיים הדמוקרטיים והופש הביטוי שם.
13. כאשר נערך חיפוש בביתו של ליברמן לאחר שנאסר, נמצא אצלו, בין יתר המכתבים, גם מכתב של קרל מרקס. יתרה מזאת, הוא אפילו החל לתרגם את "המניפסט הקומוניסטי" לעברית. ראה, יוסף קלזנר, היסטוריה של הספרות העברית, ו, ירושלים 1958, עמ' 236, 255-256, הערה 160.